

Allikad mälumaastikul

Kristel Vilbaste,
Tallinna Ülikooli doktorant

- Eestis on 15 000 allikat. (Heinsalu, 1975)
- 1936. aasta andmebaasis 3700 allikat

Tänapäeval mingit kaitset omavad:

- Muinsuskaitse all on peamiselt ohvriallikatena 106 allikat.
- Keskkonnaregistris 1347 allikat

- Maastiku ja pärimuse suhte uurimine on tänapäeva Eestis üks trenditeemasid, millega tegeleb palju huvirühmi.
- Väites, et maastikul on mälu, personifitseerib inimene maastikku ja maastik saab seeläbi inimeste suulise ja kirjutatud ajaloo lahutamatuks osaks [Kõivupuu, 2014].
- Mingi maastiku kujunemine religioosseks ja ajaloolist mälu kandvaks paigaks sünnib peamiselt nimetamise, jutustamise ja konkreetse märgistamise kaudu ning suures osas suulise traditsiooni edasikandumise toel (Siikala 2004).
- Eestlaste maastikumälu on tunduvalt vähem monumentide külge kinnitunud kui lääne-eurooplastel [Kaljundi, Sooväli-Sepping, 2014].

- Inimene tahab eksponeerida objekti, kuid sellega suureneb ökoloogiline jalajälg, mitmed olulised looduslikud pühapaigad on hävinud. Loodust ei saa sellistes paikades hoida keeldudega, pärimuslik loodushoid avaldub looduse pühakspidamise lugudes. (Vilbaste, Sarv, 2018)

- Pärimuslugudes sisaldub juhis loodushoidlikuks käitumiseks ja keskkonnahoiuks.
- Muistendites on mitmed keskkonnateadlikkust tõstvad keelud ja käsud ning hoiatused: allikakoopa seintesse ei tohi nimesid kraapida (Taevaskoja), jalgupidi ei tohi minna allikavette, lugudes on viiteid allikate reostamise ja tõkestamise keelust.

- Lugude kaudu õpetati kogukonna liikmetele pühapaikades käitumise kombeid, mis kaitsesid looduslikke pühapaikasad.
- Tänapäeval sätestatakse seda kirjapandud seaduste ja ametkondlike trahvimääradega. Siiski ei toimi see nii tõhusalt kui kogukondlik vahetu suuline pärimus.

- Eesti Kirjandusmuuseumis on fikseeritud allikapärimust 577 allika kohta.
- Kõige enam on allikalugusid erinevate allikate kohta Saaremaalt - 78 allika kohta, Lääne-Virumaalt 76, Harjumaalt 61, Raplamaalt 54, Läänemaalt 46, Võrumaalt 36, Valgamaalt 33, Tartumaalt 29, Jõgevamaalt 29, Järvamaalt 29, Viljandimaalt 28, Põlvamaalt 27, Ida-Virumaalt 22, Pärnumaalt 20 ja Hiiumaalt 10 allika kohta.

Kuidas muutub allikapärimus?

- Valisin uurimisobjektideks suurima pärimuslugude arvuga allikad
- Need on allikad, mis millegipoolest eristuvad teistest allikatest

- Uurisin allikapärimuse tekstide muutust ajas, kolmel erineval perioodil – enne 1940. aastat, nõukogude perioodil ja tänapäeval
- Lisaks pärimuslugudele uurisin ka vanade fotode ja objektikirjelduste järgi, mille baasilt võisid need lood tekkida

- Uurimisobjektideks olid Helme allikas, Taevaskoja Emaläte, Kave läte, Saula Siniallikas, Kuremäe allikas, Laiuse Siniallikas, Pilistvere Uduallikas, Kuusalu allikas, Mõrsjaallikas ja Allikukivi allikas

Taevaskoja Neitsikoopa Kuldläte 1921

Kave läte

Saula Siniallikas

Kuremäe allikas

Laiuse Siniallikas 1953

Kuusalu allikas

Allikukivi allikas

Helme allikad

Helme allikad kuni 1940

- ei tehta kahel eraldiseisval allikal lugudes vahet. Nimetatakse lihtsalt allikaks või Helme allikaks
- teatakse siiski Arstle talu, sealt ka nimi Arstle allikas

- Enim tuntud lugu räägib helmeste ohverdamisest neitsiilu saavutamiseks
- Teisel kohal on lood silmade tervendamiseks
- Kolmandaks on lood peidetud varandusest

- ERA II 142, 557 (73) < Helme khk. - Heino Kirt < Elsa Jakobson, Kusta, Kadri ja Anna Kirt ja Anna Ormesson (1937)
- Eelpool nimetatud - Helme alliku - nimesaamise kohta räägivad vanemad inimesed veel, et allika nimi "Helme" olla saanud sellest, et vanast Eesti neiud olid käinud sellele allikale helmeid ohverdama.

Arsti allikas elab hea allikavaim

Vaidlesin kord Tõrva elaniku vana Pärsi Aaduga vanal ajal juhtunud imelikkude asja üle. Mina eitasin kõike ebaloomulikku, aga tema tõi näiteid:

Ära räägi ühtegi, noor inimene, ilmas on veel palju mõistmatud. Minu lapsepõlve-aegadel rääkisid vanemad inimesed, et Helme oja äärses pütiga allikas elab allikavaim, kes headelt inimestelt on nii mõnegi raske tõve kaotanud. Aga juba siis ei uskunud noorem rahvas seda juttu.

Kord jäid mu vanaema silmad haigeks – punetasid mis hirmus, kihelesid ja jooksid vett juba pikemat aega. Silmavalgus hakkas kaduma – kae peale kasvama.

Vanaema oli vanaaja inimene, tema uskus haldjatesse ja vaimudesse. Oma hädas palus ta täiskasvanuid, et need tooksid talle Arsti allikast vett silmade rohuks.

Kuna keegi ei uskunud vee abisse, siis ka veetoojat ei leidnud.

Lõpuks palus vanaema mind, et lähaksin allikale vee järele. Olin tolkorral nii paras siapoiss.

Nii siis ühel lõunavahel võtsingi helmetee ette. Tee oli küllaltki pikk, aga juhatuse järgi leidsin kõik ilusti üles. Ja vesi said toodud.

Ja ime juhtus – vanaema silmad hakkasid paranema. Midagi imelikku selle veega ei teinudki, ainult niisutas silmi, teinekord jälle hoidis märga lapikest silmadel, mõnikord rüüpas tilagakese sellest.

Veel paaril korral tuli mul helmeskäik ette võtta, siis olid vanaema silmad jälle terved – ka nägemine tuli tagais ja see ei kustunud enam enne elulõppu.

Mis sa siis ütled nüüd?” lõpetas vanamees oma jutu

Merivee, Ernst vestlusest Pärs, Adoga Tõrva 1940.a

Kuni 1990-ndad

- teatakse kahte allikat
- nimed Arstle allikas, Arsti allikas, Helme allikas, Helmede allikas, Helmeste allikas, Terviseallikas (silt), Saksteallikas

Kuni 1990-ndad

- Olulised lood on tervendamisesest
- 1962. aastal tekib lugu Taara hiiest ja ristineljapäeval allikal käimisest (Olga Parts)
- Helmeste ohverdamise lood neitsiiluks on ka veel olemas

RKM II 150, 530/2 (4) < Helme khk., Tõrva l. – Olga Parts < Olga Parts oma mälestuste järgi, s. 1891 (1962)

Helme (Helmede) allikas.

Allikas asub paremat kätt lossi sissekäigust, all orus. Vesi on seal väga selge. Ajal, kui see mägi veel meie esivanematele – muistsetele eestlastele kuulus, kasvasid seal toredad tammed. Neljapäeva õhtuti käisid vanad eestlased hiies Taarale ohverdama ja lõbutsemas. Igal kevadel puude lehtemineku ajal peeti siin püha. Siia kogunes terve kihelkond. Noored neiud, et oma ilus ja puhtust säilitada, ohverdasid helmeid allika kaitsevaimule. Sellest sai oma nime allikas ja ka kogu ümbrus. Noormehed kaapisid mõõgalt hõbevalget ja ohverdasid allikale, see pidi mõõga tugevaks tegema. Vanad, paganlusega uskumused olid visad kaduma. Taara hiide ja Helmede allikale kogunemise traditsioon kestis kaua, kuigi soldatid valvanud hiit ja ajanud rahvast laiali. Lõpuks hävitati hiis: raiuti maha lehtpuud ja istutati asemele okaspuud. Viimaseid eestlased enam pühaks ei pidanud. Hiiemäest aeti läbi maantee. Hiie ohvrikivi viidi Helme lossi värava alla. Kui loss õhku lasti päästis lossi väravavaht, eesti rahvusest sõdur, ohvrikivi ja viis ta oma kodukohta Jõgeveste Laose tallu.

Vaatamata hävitamisele ja rüvetamisele püsis rahva hulgas traditsioon koguneda igal aastal taarausuu suurimal pühal jällegi hiiemäele, kuigi ammu olid kadunud vanad hiiekombed ja säilis vaid kauem komme teeradadele riputada valget liiva, nagu hiie rüvetamise mahapesemiseks.

See on juba aastaid tagasi, kui üks Koorküla vana põllupidaja (nimi on meelest läinud) oli oma talu noori ristineljapäeval käskinud Helmesse minna, öeldes: "Kas meie põllud ja väljad ei taha õnnistust, et teie sinna ei lähe?" Muistne ohverdamine pidi ju ohverdajale õnnistust tooma.

Hiied ei olnud mitte ainult ohverdamise kohtadeks, vaid siia kogunesid noored ja vanad lõbutsemiseks. Pärast ohverdamist tantsiti ja mängiti. Nagu jaanitule põletamise mõiste on kadunud, nii muutus ka noorte inimeste kokkutulek ristineljapäeval Helmes rahvuslikuks traditsiooniks, millega tähistati kevadel looduse uuestisündi. Nõukogude ajal on see komme kadunud, sest ristineljapäev on tööpäev.

RKM II 150, 539/40 (9) < Helme khk., Tõrva l. – Olga Parts < Olga Parts oma mälestuste järgi, s. 1891 (1962)

Arsti allikas.

Põrguhaudadest mõisa poole, otse oja kaldal, voolab mäeveerust välja allikas. Vesi on seal haruldaselt selge. Vett olevat kasutatud arstimiseks.

Hiie hävitamise päevil lasti Arsti allikale rakked ümber teha ja suleti allikas luugiga, millele pandi lukk ette. Lukus seisnud allikas üle 100 aasta. Lähedal on Arstle talu, kus arvatavasti arst elas.

Helme allikad praegu

- Pärliallik ja Arstle allik
- Muinsuskaitsealuste objektidena on arvel kaks eraldi allikat
- Keegi ei tea, kust on tulnud nimi Pärliallik
- Sõna *pärl* ilmub pärimuslugudesse alates 1991. aastast

- Esimene, Helmede allikas, on õnne ja armastuse allikas (müntide ohverdamine)
- Tvauri 1997 1729 münti, Valk 2017 2261 münti
- Teine, Arstle allikas, on silmade ravimiseks, see on Eesti üks kuulsamaid, aitab ka 9 patu lunastamiseks
- Peetakse hiiepaigaks
- Helmede allikas on läbi aegade oluline neitsiilu ja armastuse allikas, Arstle allikas on teviseallikas. Enne 1940. räägitakse peidetud varandustest, siis hiielood (ilmselt aitas siin kaasa Herta Laipaik oma lugudega).

Kokkuvõtteks

- Inimeste jaoks on allikad muutunud tänapäeval pigem veevõtukohaks. Kõige tähtsam ongi puhta joogivee saamine.
- Terviseallikatena on muutunud haiguste nimistu. Kindlalt on esikohal jätkuvalt silmahaiguste tervendamine, lisandunud on tänapäevased haigused nagu Kave lättel seedehaiguste tervendamine ja Kuremäe allikal vähiravi.
- Varem oli taotluseks pigem mehele saamine, nüüd soovitakse lapsesaamise õnne.
- Allikaid on hakatud kasutama sooviallikatena.